

Međuetnički odnosi učenika nižih razreda osnovne škole: uloga statusa i dobi

---

Nikić, Ljubica Brigitte

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:223806>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-10**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij psihologije

Ljubica Brigitte Nikić

Međuetnički odnosi učenika nižih razreda osnovne škole: uloga statusa i dobi

Diplomski rad

Mentorica: doc. dr. sc. Jasmina Tomašić Humer

Osijek, 2020.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za psihologiju

Diplomski studij psihologije

Ljubica Brigitte Nikić

Međuetnički odnosi učenika nižih razreda osnovne škole: uloga statusa i dobi

Diplomski rad

Društvene znanosti, polje psihologija, grana socijalna psihologija

Mentorica: doc. dr. sc. Jasmina Tomašić Humer

Osijek, 2020.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 29.9.2020.

Ljubica Brigitte Nikić, 0122218069

Sadržaj

Uvod	1
Sociokognitivna teorija identiteta	1
Teorija socijalnog identiteta	2
Razvojna teorija socijalnog identiteta	2
Razvoj međugrupnih odnosa - socijalna kategorizacija	3
Preferencije nacionalnih simbola	5
Stavovi prema vanjskoj grupi	7
Izražavanje socijalne distance u većinskim/manjinskim skupinama	9
Istraživanja međuetničkih odnosa na hrvatskim prostorima	10
Cilj istraživanja	11
Problemi istraživanja	11
Hipoteze	11
Metoda	12
Sudionici	12
Instrumenti	12
Postupak	14
Rezultati.....	15
Testiranje preduvjeta za korištenje parametrijskih postupaka.....	15
Deskriptivna analiza i indeksi asimetričnosti i spljoštenosti s obzirom na status	15
Razlike u prepoznavanju i preferiranju različitih nacionalnih identifikacijskih znakova; u stavovima prema vanjskoj grupi te socijalnoj distanci prema vanjskoj grupi i udaljenosti sjedenja s obzirom na status i dob	17
Rasprava	21
Prepoznavanje nacionalnih znakova	22
Preferiranje nacionalnih znakova.....	23
Stavovi prema vanjskoj grupi	24
Socijalna distanca prema vanjskoj grupi	26
Ograničenja.....	27
Zaključak.....	28
Literatura:.....	28

Međuetnički odnosi učenika nižih razreda osnovne škole: uloga statusa i dobi

Sažetak

Cilj rada bio je istražiti ulogu dobi i grupnog statusa (manjina/većina) u prepoznavanju i preferiranju različitih nacionalnih identifikacijskih znakova (npr. nacionalni simboli), stavova prema pripadnicima vanjske grupe i razini socijalne distance kod djece osnovnoškolske dobi koja žive na istoku Hrvatske (grad Vukovar i općina Dalj). Problemi istraživanja bili su ispitati ulogu dobi i statusa u prepoznavanju i preferiranju različitih nacionalnih identifikacijskih znakova te u stavovima prema pripadnicima vanjske grupe i socijalnoj distanci kod različitih nacionalnih skupina (djeca hrvatske/srpske nacionalnosti). Istraživanje je provedeno na uzorku od 155 djece u dobi od 6 do 11 godina. Prikupljanje podataka provelo se korištenjem interaktivnog prijenosnog računala osjetljivog na dodir i korištenjem Qualtrics softvera čime je prikupljanje podataka djeci bilo prezentirano kao niz igrice. Rezultati složene analize varijance pokazuju da starija djeca prepoznaju veći broj nacionalnih identifikacijskih znakova od mlađe djece. Pripadnici većine preferiraju veći broj nacionalnih identifikacijskih znakova u odnosu na manjinu, imaju negativnije stavove te izražavaju veću socijalnu distancu prema vanjskog grupi.

Ključne riječi: međuetnički odnosi, nacionalni identifikacijski znakovi, prepoznavanje, preferiranje, niži razredi osnovne škole

Summary

The aim of the study was to investigate the role of age and group status (minority/majority) in recognizing and preferring different national identification signs (e.g. national symbols), attitudes towards members of the external group and the level of social distance in primary school children living in Eastern Croatia (Vukovar and the municipality of Dalj). The research problems were to examine the role of age and status in recognizing and preferring different national identification marks and in attitudes towards members of the external group and social distance in different national groups (children of the Croatian/Serbian national group). The study was conducted on a sample of 155 children aged 6 to 11 years. Data collection was conducted using an interactive touchscreen tablet and using Qualtrics software thus presenting the data to the children as a series of games. The results of a complex analysis of variance show that older children recognize a greater number of national identification marks than younger children. Given the status, it was found that the majority group prefers a higher number of national identification marks than the minority group. In the attitudes towards members of the external group and social distance, it was found that the majority group has more negative attitudes and expresses a greater social distance towards the external group in relation to the minority group.

Key words: interethnic relations, national identification marks, recognition, preference, lower grades of primary school

Uvod

Brojni socijalni psiholozi tijekom posljednjeg stoljeća bavili su se istraživanjima međuetničkih odnosa, koja su posebno važna u područjima gdje postoje međugrupni konflikti i napetosti (npr. Bosna i Hercegovina, Oppenheimer i Midzic, 2011.; Baskija, Reizabal i Ortiz, 2011.; Sjeverna Irska, Gallagher i Cairns, 2011.). S obzirom na važnost ranog razvoja međugrupnih odnosa, odnosno stavova prema vanjskim grupama, istraživanja međugrupnih odnosa na djeci osobito su informativna i važna. Naime, rano djetinjstvo, koje obuhvaća period malog djeteta u dobi od druge do šeste godine, kritično je razdoblje koje oblikuje razvoj društvene kategorizacije, unutargrupne preferencije i međugrupne odnose. Tijekom tog perioda društveni znakovi i motivacije, kao na primjer međugrupni konflikt, mogu povećati djetetovu svijest o relevantnim društvenim kategorijama u njegovoj zajednici, što može dovesti do određenog stava djeteta, od etničke preferencije do etničkih predrasuda (Taylor i sur., 2020). Budući da na razvoj međuetničkih odnosa utječe i razvoj identiteta, istraživanja su se također fokusirala na teorijske okvire izučavanja identiteta kako bi se bolje objasnilo formiranje i održavanje određenih međuetničkih odnosa. Dvije glavne teorije koje se bave proučavanjem socijalnog identiteta, osobito kod djece, jesu sociokognitivna teorija identiteta (Aboud, 1988) i razvojna teorija socijalnog identiteta (Nesdale i sur., 2005), uz koju se usko veže teorija socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 1986).

Sociokognitivna teorija identiteta

Sociokognitivni pristup naglašava važnost promjena u kognitivnim sposobnostima, koje treba promatrati s obzirom na socijalni kontekst. Zbog vlastitoga kognitivnog ograničenja djeca u predoperacijskome razdoblju stvaraju kategorije koje su jasno odijeljene te nemaju sposobnost razvrstavanja iste osobe u veći broj kategorija. Osim toga, djeca su egocentrična te su sklona vidjeti svijet iz vlastite perspektive od četvrte do sedme godine, što se preklapa s predoperacijskim razdobljem. Djeca svoju egocentričnu perspektivu mijenjaju u sociocentričnu, od sedme do desete godine, što znači da se usmjeravaju na preferiranje vlastite grupe. Sociocentrična je perspektiva potvrđena i u istraživanju (Cameron i sur., 2001; prema Maričić, 2009) koje naglašava da ona ne znači da je „loše ono što je različito od mene“, već da je „dobro ono što je slično meni“. Djeca postaju svjesna da su sličnija članovima svoje etničke skupine nego članovima drugih skupina tek od pete ili šeste godine (Aboud i Mitchell, 1977;

Black-Gutman i Hickson, 1996; prema Maričić, 2009) te ne mogu iz toga razloga ranije ući u sociocentričnu perspektivu. Djeca tek od desete do petnaeste godine imaju sposobnost razumijevanja reciprociteta te prepoznavanja i poštivanja razlika i sličnosti između svoje i drugih skupina. Reciprocitet zapravo znači svijest da su i oni nekome stranci, odnosno shvaćaju da su i oni nekome vanjska grupa. Jedno drugo istraživanje (Doyle, Beaudet i Aboud, 1988) pokazalo je da djeca već od sedme ili osme godine počinju to razumijevati te postaju manje ekstremna u stavovima prema drugim skupinama.

Teorija socijalnog identiteta

Prema ovoj teoriji nacionalni identitet dio je socijalnog identiteta koji je temeljen na osjećaju pripadnosti nacionalnoj skupini (Tajfel i Turner, 1986). Nacionalnost određuje porijeklo ili vlastito opredjeljenje. Osjećaj pripadnosti određenoj nacionalnoj grupi proizlazi iz samoodređenja sebe kao pripadnika te nacionalne skupine, što pridonosi i pozitivnom samopoimanju. Razvijanje pozitivnog socijalnog identiteta jest osnovna motivacija osobe, kao pripadnika grupe, jer takav identitet pozitivno utječe na njegovo psihičko zdravlje, samopoštovanje, osobne vrijednosti, osjećaj pripadanja društvu, osjećaj sigurnosti i sl. (Tajfel i Turner, 1986) pri čemu se pripadnici vlastite grupe nastoje pozitivno vrednovati kako bi se to ostvarilo. To znači da vrednujemo pozitivnije one skupine kojima pripadamo, odnosno čiji smo članovi, od onih kojima ne pripadamo, pri čemu se razvija i održava pozitivan socijalni identitet. Ovakav odnos prema vlastitoj skupini normalan je i jedinstven jer dolazi iz potrebe da se vrednujemo na pozitivan način kako bismo postigli i održali visoko samopoštovanje (Tajfel i Turner, 1986). No, s druge strane postoji i negativni socijalni identitet, odnosno slučaj kada pripadnost određenoj grupi razvija negativne efekte, npr. smanjuje samopouzdanje, dovodi do gubitka osjećaja vlastite vrijednosti i sl. Primjer razvoja takvog identiteta vidljiv je npr. u kontaktu pripadnika manjine s pripadnicima većine pri čemu dolazi do niskog samopoštovanja kod pripadnika manjine jer se pojedinac doživljava kao pripadnik inferiorne grupe (Kosanović, 2003). Teorija socijalnog identiteta polazište je i za razvojnu teoriju socijalnog identiteta (Nesdale i sur., 2005), koja je ujedno i temeljni teorijski pristup ovog istraživanja.

Razvojna teorija socijalnog identiteta

Razvojna teorija socijalnog identiteta sugerira da se kod djece diferencijacija socijalnih kategorija ne temelji samo na povećanju kognitivnih sposobnosti djece s godinama,

već i iskustvenim putem i primanjem informacija iz okoline (Nesdale i sur., 2005). Konkretnije, društvene motivacije i okolni kontekst ili događaji mogu utjecati na razvoj etičkog identiteta djece kroz četiri (potencijalne) faze: nediferencirana, etnička svijest, etničke preferencije i etničke predrasude (Nesdale i sur., 2005). Ipak, iako je nacionalna svijest temeljni korak za kasnije preferiranje i stvaranje određenih stavova i mišljenja, to ne vodi automatski nacionalnim preferencijama i predrasudama.

Tijekom nediferencirane faze, koja je vezana uz dob od dvije do tri godine, sami etnički znakovi nemaju značenje za djecu (Nesdale i sur., 2005).

Etnička se svijest (do koje dolazi u dobi od tri godine) definira kao sposobnost razlikovanja društveno određenih znakova koji predstavljaju posebnost određene grupe i pripadnike različitih skupina (Nesdale, 2001). Etnička svijest ili svijest o unutargrupnim i vanjskim razlikama, povećava se s godinama i oblikuje ju djetetovo društveno okruženje, poput škola, obitelji i susjedstva (Taylor i sur., 2020). Prepoznavanje sebe kao pripadnika vlastite etničke skupine ključna je značajka ove faze. Djeca iz većinske etničke skupine pokazuju takvu svjesnost nešto ranije, što može biti posljedica njihova jasnijega i prihvatljivijega položaja (Nesdale i sur., 2005).

Etničke preferencije (javljaju se približno oko četvrte godine) obilježava snažno preferiranje vlastite grupe. Nesdale i Flesser (2001) utvrdili su da su djeca svjesna statusa svoje grupe već u dobi od pet godina, čak i ako se radi samo o minimalnoj grupi. Također, status je njihove grupe povezan s njihovom željom da ostanu pripadnici te grupe, kao i s time koliko se sličnima doživljavaju s ostalim članovima grupe.

Etničke predrasude (javljaju se između šeste i sedme godine) ovise o tome u kolikoj se mjeri djeca poistovjećuju sa svojom socijalnom skupinom, o predrasudama koje postoje u društvenoj skupini djeteta te o postojanju sukoba ili natjecanja između vlastite i druge nacionalne skupine (Nesdale i sur., 2005).

Razvoj međugrupnih odnosa - socijalna kategorizacija

Za razliku od postojećih istraživanja provedenih na fizički istaknutim, odnosno vidljivo diferenciranim skupinama (npr. različite rase, spol), ovaj rad istražuje kako djeca razvijaju osjećaj grupnog identiteta u kontekstu socijalnih kategorija koje nisu vidljivo različite (nacionalne). Dakle, premda se veliki dio literature usredotočuje na razvoj socijalnih kategorija koje su perceptivno različite, one u našem kontekstu (Hrvatska) nisu pretjerano relevantne. Tako istraživanja pokazuju kako do dobi od jedne godine života dojenčad može razlikovati

socijalne kategorije poput spola (Rennels i sur., 2016) i rase (Anzures i sur., 2013). Do četvrte godine djeca pokazuju društvene sklonosti na temelju spola, rase, dobi, jezika i naglaska (Kinzler i sur., 2009) te mogu eksplicitno identificirati članove vlastite etničke skupine (Nesdale i sur., 2005).

S druge strane, manje se zna o tome kada djeca primjećuju razlike u grupama ako su važne socijalne kategorije manje percipirane. U tim slučajevima simboli (zastava, grb, križ...) mogu postati osobito važni pokazatelji identiteta (Nesdale, 2001). Istraživanja u Engleskoj i Bugarskoj pokazala su da djeca u dobi od pet godina mogu razlikovati osobe na temelju nevidljivih društvenih kategorija, uključujući vjeru i nacionalnost (Barett, Wilson i Lyons, 2003; Slavtcheva-Petkova, 2013). Nadalje, ova istraživanja sugeriraju da se razumijevanje i odnos prema skupinama i nacionalnostima mogu mijenjati s godinama (Barrett, Wilson i Lyons, 2003). U društvima u kojima socijalne kategorije možda nisu izrazito vidljive ili se perceptivno razlikuju, naglašavaju se i drugi društveni znakovi. Odnosno, simboli i ponašanja koja razlikuju grupu od vanjskih skupina postaju posebno važni (Brewer, 1999). Samim time simboli i slike mogu biti značajni indikatori identiteta. Oni mogu biti važan element načina na koji grupa, u određenom kontekstu, postaje „jedno“. Nacionalne zastave, jezični znakovi, tradicionalne nacionalne i religijske nošnje, važni spomenici, samo su neki od načina na koje djeca prepoznaju i razlikuju određene socijalne grupe. Kako i kada djeca prepoznaju imena, simbole i socijalne indikatore utječe na to kako razumiju i kako se identificiraju s relevantnim socijalnim grupama. Štoviše, način na koji se djeca identificiraju s jednom grupom može utjecati na njihove stavove i ponašanje prema drugima koji pripadaju drugoj, odnosno vanjskoj grupi (Maloku, 2019).

Istraživanja u irskom kontekstu pokazuju da djeca već s tri godine mogu prepoznati simbole koji odgovaraju različitim nacionalnim grupama (npr. ples, dresovi, zastave, itd., Connolly i sur., 2002). U navedenom istraživanju nešto više od polovice djece u dobi od tri godine razvilo je svijest o kulturnom/političkom značaju barem jednog simbola ili događaja. Do pete godine većina djece bila je svjesna razlika između dva i tri simbola/događaja (Connolly i sur., 2002). S porastom dobi sve se češće nacionalni simboli i jezik koriste kao znakovi pripadnosti grupi pojedinca što može dovesti do pristranosti prema članovima vlastite grupe (Jahoda i Harrison, 1975; Aboud, 2003; Kinzler i sur., 2009). Od treće godine katolička i protestantska djeca počinju razvijati različite stavove prema simbolima kao što su npr. imena ljudi i zastave. Tijekom četvrte i pete godine djeca ujedno počinju razlikovati nogometne majice i određene kombinacije boja (npr. zastave) (Connolly i sur., 2002). Kako se njihova svijest o kulturnim događajima i simbolima povezana s određenim zajednicama produbljuje to pruža

osnovu za teoriju da djeca počinju definirati sebe u odnosu na njihovo članstvo u određenim skupinama (i također svoje razlikovanja od drugih). A to zauzvrat može pružiti osnovu na kojoj se temelji kada djeca počinju razvijati stereotipe i predrasude o onim skupinama za koje smatraju da se razlikuju od njih. Dakle, djeca se identificiraju s određenom zajednicom, no njihova sklonost izražavanju negativnih stavova ne pojavljuje se značajno do dobi od pet ili šest godina (Connolly i sur., 2002). Štoviše, grupna identifikacija i sklonost formiranju određenih stavova najviše se povećava u prvih nekoliko godina školovanja (Connolly i sur., 2002). Ovo povećanje može biti zbog faktora razvoja. Drugim riječima djeca postaju svjesna da su pripadnici određene grupe, odnosno da se razlikuju od vanjskih grupa. S obzirom na to da Sjeverna Irska ima segregirani školski sustav u kojem je većina škola isključivo protestantska ili katolička, škole lako mogu postati plodno tlo za dječje razvijanje svijesti o sebi kao člana određene zajednice i razvijanje predrasuda, odnosno određenih stavova o drugima (Connolly i sur., 2002).

Uzimajući u obzir nacionalnu identifikaciju (Britanci/Irci), istraživanje u Sjevernoj Irskoj (Taylor i sur., 2020) utvrdilo je da se svijest o nacionalnim simbolima pojavljuje ranije i ostaje snažnije od etničkih (protestanti/katolici) oznaka. Tako su mlađa djeca više prepoznavala nacionalne simbole (npr. zastava, sportski klub) u usporedbi s etničkim simbolima (npr. crkva, škola). S druge strane, drugo istraživanje pokazalo je da djeca ranije zamjećuju etničke karakteristike i ranije kategoriziraju druge na temelju tih karakteristika jer su vidljivije od nacionalnih (Barret i Davis, 2008). Pojam nacionalnih karakteristika je kompleksniji, a i djeca teže razumiju razlike između skupina koje nisu jasno vidljive. Tako se nacionalne predrasude kod djece pojavljuju nešto kasnije jer ne poznaju različite nacionalne skupine ili ih nisu svjesna (najčešće u ranoj adolescenciji, Rutland, 2004; prema Tomašić, 2011). Barrett i Oppenheimer (2011) navode da su dječji stavovi prema drugim nacijama prije sedme godine najčešće idiosinkratični, no kao i kod odraslih, ovisni su o socijalnom kontekstu svake pojedine nacionalne grupe (Trickett, Watts i Birman, 1994; prema Tomašić, 2011).

Preferencije nacionalnih simbola

Mnogi se državni čelnici bave simboličnom izgradnjom nacije kako bi potaknuli osjećaj nacionalnog jedinstva među svim segmentima stanovništva zemlje (KolstØ, 2006). Tako zastave, himne i drugi simboli često predstavljaju različite etničke i političke skupine. Također Maloku (2019) navodi da simboli (i preferiranje simbola) mogu biti snažni indikatori

nacionalne identifikacije te tako biti važan element kako grupa, u određenom kontekstu, postaje „jedno“.

Simboli svake zajednice kao i njihovi rituali i ceremonije igrali su važnu ulogu u posredovanju i održavanju identiteta "ciparskih Turaka" i "ciparskih Grka" te u stvaranju velike razlike između „sebe“ i „drugih“. Stoga se u istraživanjima pretpostavljalo da će školska turska i ciparska djeca uzrasta od 7 i 11 godina pokazati jaku nacionalnu identifikaciju i da bi ta identifikacija bila jača kod starije djece (Mertan, 2011), no pretpostavka nije potvrđena.

S druge strane, istraživanja na albanskim i srpskim sudionicima pokazala su da djeca imaju snažne osjećaje prema nacionalnim simbolima (Maloku, 2019). Na primjer, kada su djeca trebala odabrati zastavu koja im se više sviđa, djeca obje skupine pokazala su veću sklonost vlastitoj nacionalnoj zastavi što su bila starija. Po uzoru na navedeno istraživanje, i u našem istraživanju preferiranje nacionalnih simbola predstavljat će indikator nacionalne identifikacije djece.

U istraživanju (Clay i Barrett, 2011) na engleskoj (većina), njemačkoj, francuskoj i nizozemskoj djeci dobiveno je unutargrupno preferiranje i u dobi 6-7 i 10-11 godina. S druge strane, nije dobivena značajna povezanost jačine nacionalne identifikacije i stavova prema navedenim grupama.

Istraživanje Oppenheimer i Midžić (2011) koje je provedeno na bosanskoj (većina) i srpskoj (manjina) djeci koja imaju 7 i 11 godina pokazalo je da su starija djeca pridavala manju važnost svom nacionalnom identitetu od mlađe djece. Nadalje, srpska djeca pridavala su veću važnost nacionalnom identitetu od bosanske djece.

Reizabal i Ortiz (2011) su u svom istraživanju na baskijskoj i baskijsko-španjolskoj djeci u dobi od 7 i 11 godina dobili da su starija baskijska djeca pokazivala veću nacionalnu identifikaciju od baskijsko-španjolske djece iste dobi, što znači da je za navedenu manjinu nacionalna identifikacija važnija.

Kako bi se dodatno istražile preferencije prema vlastitim i drugim etničkim i nacionalnim skupinama, istraživači su djeci predstavili niz podražaja koji predstavljaju različite etničke skupine, uključujući lutke (Hraba i Grant, 1970; prema Griffiths i Nesdale, 2006) i fotografije (Griffiths i Nesdale, 2006). Djeca iz različitih etničkih grupa trebala su izabrati koju bi lutku ili fotografiju više voljela imati za prijatelja, koja ima pozitivnije osobine i koja im se više sviđela. Rezultati su ukazali da su djeca iz većinskih ili dominantnih skupina iz različitih zemalja pokazala etničke preferencije prema svojoj grupi (npr. Genesee, Tucker i Lambert, 1978, Nesdale i sur., 2003; prema Griffiths i Nesdale, 2006). Za razliku od istraživanja Clarka

i Clark (1947; prema Griffiths i Nesdale, 2006), u kojem je dobiveno da su odgovori djece etničkih manjina bili manje dosljedni od one djece iz dominantne skupine.

Prema gore navedenim istraživanjima vidljivo je da postoje nepodudarna istraživanja i istraživanja u kojima početne pretpostavke nisu potvrđene te se generalno ne može dosljedno zaključiti je li nacionalna identifikacija veća kod pripadnika većine ili manjine, što ukazuje na dodatnu potrebu za istraživanjem u tom području.

Stavovi prema vanjskoj grupi

Stavovi, kao ni međuetnički odnosi nisu statične strukture, nego održavaju unutarnju dinamiku zajednice i opću društvenu klimu koja je prisutna u pogledu međuetničkih odnosa. Smith i Hogg (2008) smatraju da se stavovi uče, mijenjaju i izražavaju u društvenom kontekstu, čime se potvrđuje njihova društvena priroda.

Istraživanje Rutland i Killen (2015) utvrđuje da su mala djeca svjesna razlika između svoje i vanjske grupe vrlo rano, ali ono što se smatra formiranim stavovima, zapravo se polako javlja tijekom djetinjstva i adolescencije. Nadalje, u istraživanju o stavovima australske djece prema vanjskoj i vlastitoj grupi (Griffiths i Nesdale, 2006) dobiveno je da su djeca nacionalne većine (Australci) negativnije vrednovala vanjsku grupu u odnosu na svoju grupu. S druge strane, djeca nacionalne manjine (djeca Pacifičkog otočja i Aboridžini) jednako su vrednovala i svoju i vanjsku grupu.

Nedavna razvojna istraživanja također su utvrdila da djeca pokazuju višu razinu identifikacija s vlastitom nacionalnom skupinom te da imaju tendenciju pokazati sklonosti prema svojoj nacionalnoj skupini u odnosu na druge skupine i davati prednost djeci unutar svoje skupine koja pokazuju odanost grupi (Abrams i sur., 2013; prema Rutland i Killen, 2015). Na primjer, Nesdale i njegovi suradnici (2005) pokazali su da djeca ne pokazuju automatski predrasude prema drugima iz grupa jednostavno zato što dolaze iz druge skupine. Umjesto toga, djeca pokazuju društvenu oštroumnost koristeći svoja društvena znanja i društveno-kognitivne sposobnosti kontinuiranog praćenja grupnih normi i njihovih društvenih interakcija s ostalom djecom. Hoće li djeca pokazati predrasude prema vanjskoj grupi ili ne ovisit će dijelom o jačini njihove identifikacije sa svojom skupinom, koliko osjećaju prijetnju svojoj grupi i ako razumiju i vjeruju da su takve predrasude u skladu s očekivanjima njihove skupine (tj. normom unutar grupe). Nadalje, istraživanja pokazuju da približno od sedme godine života djeca razvijaju

razumijevanje tuđih umova i osjećaja koji se javljaju u socijalnim odnosima. To dijelom objašnjava zašto su starija djeca sposobnija od mlađe djece predvidjeti stavove članova grupe prema drugim grupama ili vršnjacima unutar vlastite grupe (Abrams i Rutland., 2008). Abrams i Rutland (2008) navode kako razvoj moralnog mišljenja, oblikovanje grupnog identiteta i razumijevanje dinamike grupe kod djece doprinosi njihovim stavovima o isključenju drugih. Ovo je važno jer se prva iskustva diskriminacije društvenih skupina javljaju rano u djetinjstvu, osobito tijekom interakcija s vršnjacima.

Istraživanje na ciparskoj djeci (Philippou i Symeou, 2013) dobilo je da su ciparska djeca (većina) imala negativne stavove prema turskoj djeci (manjina). Ovo istraživanje potvrdilo je učinak "neprijatelja" utvrđen u drugim istraživanjima (Philippou, 2009), gdje djeca tradicionalno pokazuju negativniji stav prema vanjskoj grupi koja je u njihovoj grupi predstavljena kao „neprijatelj“.

Nadalje, Stavrinides i Georgiou (2011) dobili su da se grčka djeca na Cipru pozitivnije odnose prema vanjskoj skupini (tradicionalnom neprijatelju) kad su mlađa. Kako odrastaju manje je vjerojatno da će ciparske Turke doživljavati na pozitivan način. Kako i razvojna teorija socijalnog identiteta sugerira, kontekst i procesi socijalizacije utjecajni su čimbenici tijekom djetinjstva koja će, posebno u zemljama koje su iskusile sukobe, vjerojatno spriječiti pojavu pozitivnih stavova prema vanjskoj grupi. Prethodni su istraživači tvrdili da obrazovanje (Schleicher i Kozma, 1992) i posebno formalno školovanje, koje se odvija između šeste i dvanaeste godine, djeluju kao mehanizam koji percepciju, odnosno stavove djece prema vanjskoj skupini može promijeniti u negativniji način.

U istraživanju na vukovarskom području (Ajduković i Čorkalo Biruški, 2008) dobiveno je da su diskriminatorniji stavovi prema vanjskoj grupi utvrđeni u većoj mjeri u većinskoj skupini, nego u manjinskoj skupini. Mnogo je razloga za to, no neravnomjerna raspodjela moći koja "omogućava" većini da se odnosi prema manjini kao inferiornoj zasigurno je jedna od najistaknutijih (Bourhis, 1994).

Pripadnost većini ili manjinskoj skupini očito utječe na međugrupne stavove i ponašanja. S obzirom na status, većinska skupina sklonija je pokazivanju negativnih stavova prema vanjskoj skupini, što je u skladu s jednom od temeljnih pretpostavki teorije socijalnog identiteta koja predviđa više odbijanja prema vanjskoj skupini od strane većinske skupine u usporedbi s manjinskom skupinom. Takav obrazac ponašanja pronađen je u različitim istraživanjima u različitim zemljama i različitim socijalnim uvjetima, u eksperimentalnim

uvjetima (Tajfel, 1981), u uvjetima iz stvarnog života (Taylor i Moghaddam, 1994) te među djecom (Nesdale i sur., 2005).

U kontekstu većinsko-manjinskih odnosa, istraživanja u multikulturalnim kontekstima dobila su da su većinske skupine značajno manje sklone toleranciji prema različitosti od manjinskih (Verkuyten, 2005; prema Čorkalo Biruški i Ajduković, 2012). S druge strane, manjine nastoje izbjeći asimilaciju, a za pripadnike je većine ona prikladno rješenje upravljanja međuetničkim odnosima (Verkuyten, 2008; prema Čorkalo Biruški i Ajduković, 2012). Ovi rezultati potvrđeni su i u hrvatskom kontekstu (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2008); dapače, stav prema toleranciji, prema različitosti i asimilaciji pripadnika manjina pokazuje se stavom u kojem se većina i manjina najviše razlikuju.

Izražavanje socijalne distance u većinskim/manjinskim skupinama

Socijalna distanca odnosi se na stupanj bliskosti u društvenim odnosima koje pojedinac prihvaća s članovima drugih društvenih skupina. Manje izražena socijalna distanca označava veću razinu bliskosti koju je pojedinac spreman prihvatiti s prosječnim članom druge skupine. Primjenom skale socijalne distance na nacionalnim skupinama može se zaključivati o stupnju međunacionalne tolerancije jedne nacionalne grupe prema drugoj jer skala na indirektan način mjere predrasude ispitanika. Za onu grupu koja ima manje izraženu prosječnu socijalnu distancu prema određenoj društvenoj skupini, u odnosu na procjene ostalih skupina, može se reći da je tolerantnija prema članovima procjenjivane skupine i obrnuto. Socijalna distanca koju jedna skupina ima prema drugoj predstavlja jedan od prediktora ponašanja prema toj vanjskoj skupini (Le Vinne i Campbel, 1973; prema Čilić, 1997).

Očekuje se da sudionici neće imati izraženu socijalnu distancu prema vlastitoj nacionalnoj grupi jer je to skupina kojoj pripadaju i s kojom se identificiraju (po kriteriju nacionalnosti). No s druge strane, članovi manjinske grupe nastoje razviti bolji i tolerantniji odnos s dominantnom grupom (Kosanović, 2003).

U istraživanju Triandis i Triandis (1960; prema Pehlić, 2019) dobiveno je da bijelci izražavaju veću socijalnu distancu od crnaca, katolici veću nego protestanti, što sugerira da većinske skupine pokazuju veću socijalnu distancu od manjinskih skupina.

Istraživanja socijalne distance (Mihčić i Mihčić, 2003; prema Pehlić, 2019) pokazala su da postoji namjera da se neke marginalne skupine vide kao bliske, a neke kao daleke, stoga ta tendencija dovodi do udaljavanja od tih skupina čak i kod manje djece (osnovnoškolski uzrast).

Nadalje, u istraživanju Šlezak i Šakaje (2012) na većinskom (hrvatskom) i manjinskom (romskom) stanovništvu dobivena je veća spremnost na prijateljske odnose za razliku od susjedskih odnosa, s obzirom na oba statusa. Dakle i manjina i većina teže prihvaćaju prostorni javni kontakt od intimnijeg i osobnog kontakta prema skali socijalne distance.

Međutim, malo je istraživanja koja pokazuju razlike u socijalnoj distanci između različitih statusa, stoga je jedan od ciljeva našeg istraživanja upravo istražiti te statusne razlike.

Istraživanja međuetničkih odnosa na hrvatskim prostorima

Ovo istraživanje smješteno je u kontekst hrvatsko-srpskih odnosa koji su narušeni tijekom raspada bivše Jugoslavije 1990-ih godina i domovinskog rata. Unatoč potpisivanju Daytonskog sporazuma 1995. godine, nacionalno razdvajanje ove dvije zajednice još uvijek je prisutno, posebno u gradu Vukovaru i manjim mjestima u Istočnoj Hrvatskoj. Budući da je školovanje dviju nacionalnih zajednica u Vukovaru, a i u drugim školama na području Slavonije i Baranje (npr. Dalj) organizirano odvojeno, institucionalna razdvojenost djece omogućuje održavanje predrasuda i socijalne distance (Ajduković i Čorkalo Biruški, 2008). Imajući na umu postojanje ratnog sukoba na ovom području, očekuje se da je nacionalni identitet pojam koji se preispituje u skladu s promjenama u društvu i uslijed različitih stanja te se mijenja, budući da je identitet dinamičan proces koji se ne javlja samostalno, već je vezan uz ostale socijalne fenomene (Dugandžija, 1998).

Većina istraživanja nacionalnog identiteta i međuetničkih odnosa u Hrvatskoj provedena je u kontekstu izučavanja hrvatsko/srpskih odnosa. Takvo stanje može biti pokazatelj činjenice koliko je ovo područje osjetljivo, posebno u društvima gdje postoji ideološki i emocionalni naboj povezan s pojmom „nacionalno“ zbog ratnih sukoba koji su se dogodili na tim područjima. U istraživanjima provedenim u vukovarskom kontekstu sudionici su većinom bili adolescenti koji već imaju dobro razvijen nacionalni identitet kao i stavove prema pripadnicama različitih nacionalnih grupa (Ajduković i Čorkalo Biruški, 2008), stoga je odlučeno kako će u ovom istraživanju u uzorku biti uključena djeca nižih razreda osnovnih škola.

S obzirom na odabranu dob sudionika istraživanja (učenici nižih razreda osnovne škole) zanimalo nas je prepoznaju li i preferiraju li djeca različite nacionalne identifikacijske znakove (npr. nacionalne simbole) te kakvi su međuetnički odnosi (stavovi prema pripadnicama vanjske grupe i socijalna distanca) djece nižih razreda osnovne škole. Nadamo se kako bi rezultati provedenog istraživanja mogli utvrditi dob u kojoj se počinju identificirati međugrupne

razlike te time utvrditi trenutak kada je najbolje intervenirati za razvoj pozitivnih i tolerantnih stavova prema pripadnicima vanjskih nacionalnih grupa.

Cilj istraživanja

Istraživanje ima za cilj istražiti ulogu dobi i grupnog statusa (manjina/većina) u prepoznavanju i preferiranju različitih nacionalnih identifikacijskih znakova (npr. nacionalni simboli), stavova prema pripadnicima vanjske grupe i razini socijalne distance kod djece osnovnoškolske dobi koja žive na istoku Hrvatske (grad Vukovaru i općina Dalj).

Problemi istraživanja

P1: Ispitati ulogu dobi i statusa u prepoznavanju i preferiranju različitih nacionalnih identifikacijskih znakova kod različitih nacionalnih skupina (djeca hrvatske/srpske nacionalnosti)

P2: Ispitati ulogu dobi i statusa u stavovima prema pripadnicima vanjske grupe i socijalnoj distanci prema vanjskoj grupi kod različitih nacionalnih skupina (djeca hrvatske/srpske nacionalnosti)

Hipoteze

H1a: Postoji statistički značajna razlika u prepoznavanju i preferiranju različitih nacionalnih identifikacijskih znakova između djece različite dobi. Starija djeca prepoznavat će i preferirati veći broj vlastitih nacionalnih identifikacijskih znakova od mlađe djece.

H1b: Postoji statistički značajna razlika u prepoznavanju i preferiranju različitih nacionalnih identifikacijskih znakova između različitih skupina. Pripadnici manjine prepoznavat će i preferirati veći broj vlastitih nacionalnih identifikacijskih znakova od pripadnika većine.

H2a: Postoji statistički značajna razlika u stavovima prema vanjskoj grupi te socijalnoj distanci prema vanjskoj grupi između djece različite dobi. Starija djeca imat će negativniji stav te veću socijalnu distancu prema vanjskoj grupi.

H2b: Postoji statistički značajna razlika u stavovima prema vanjskoj grupi te socijalnoj distanci prema vanjskoj grupi između različitih skupina. Pripadnici manjine imat će pozitivniji stav te manju socijalnu distancu prema vanjskoj grupi.

Metoda

Sudionici

U istraživanju su sudjelovali učenici nižih razreda osnovnih škola u Vukovaru i Dalju u dobi od 6 do 11 godina ($M=8,77$, $SD=1,15$). U istraživanju je sudjelovalo ukupno 155 sudionika, a raspodjela sudionika prema kategorijama prikazana je u Tablici 1. Sudionici su podijeljeni u četiri kategorije, odnosno po razredima kako bi se dobila ravnomjerna raspodjela sudionika po kategorijama. Naknadnom provjerom utvrđeno je da ne postoje dobne razlike u nacionalnim skupinama.

Tablica 1

Deskriptivni podaci s obzirom na spol, status i razred

	<i>Kategorije</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Spol	muški	75	48,4
	ženski	80	51,6
Status	manjina	55	35,5
	većina	100	64,5
Razred	prvi	25	16,1
	drugi	38	24,5
	treći	38	24,5
	četvrti	52	33,5

Napomena: N = broj sudionika, % = postotak sudionika

Instrumenti

Prikupljanje podataka provelo se korištenjem interaktivnog prijenosnog računala osjetljivog na dodir i korištenjem Qualtrics softvera čime je prikupljanje podataka djeci bilo prezentirano kao niz igrica.

Koristili su se postupci i instrumenti koji su već ranije korišteni u različitim drugim višetničkim kontekstima (npr. Sjeverna Irska, Makedonija, Kosovo, Izrael) na djeci jednake dobi (npr. Maloku, 2019; Shamo-Nir i Razpurker-Apfeld, 2018 i Taylor i sur., 2020).

Prije upotrebe, instrumenti su prevedeni i prilagođeni na hrvatski i srpski jezik i ćirilično pismo.

Od sociodemografskih podataka, za svako dijete prikupile su se informacije o spolu, dobi i nacionalnoj pripadnosti (navedene podatke dali su roditelji).

Od ostalih varijabli, ispitali su se:

1. Kategorizacija simbola na temelju adekvatne nacionalne oznake (hrvatski/srpski).

Sudionicima je slučajnim redosljedom prikazano 18 nacionalnih simbola (9 parova simbola, npr. hrvatska i srpska zastava). U zadatku su bili uključeni simboli koji su djeci poznati iz svakodnevnog života, kao što je npr. zastava, sportski dres, popularni igrači, itd. Djeca su trebala za svaki simbol odrediti je li to hrvatski ili srpski nacionalni simbol. Ukoliko je sudionik točno upario simbol s nacionalnom kategorijom tada je odgovor kodiran s 1, a ukoliko nije, kodiran je s 0. Ukupni rezultat predstavlja broj simbola koje je dijete kategoriziralo s odgovarajućom nacionalnom oznakom, pri čemu viši rezultati ukazuju na točniju kategorizaciju nacionalnih simbola.

2. Vlastita preferencija nacionalnih simbola

Djeci je nasumično prikazano 20 nacionalnih simbola (10 parova, jedan simbol za svaku nacionalnu identifikaciju). Djeca trebaju izraziti vlastitu preferenciju između dva uparena simbola. Ukoliko je odabrani simbol pripadao vlastitoj nacionalnoj skupini kodiran je s 1. Ukupni rezultat predstavlja broj preferiranih simbola vlastite nacionalne skupine, pri čemu viši rezultat označava da dijete ima izraženiju preferenciju vlastitih nacionalnih simbola.

3. Stavovi prema vanjskog grupi

Sudionicima su prikazani crteži četvero djece pripadnika vanjske grupe, a njihov je zadatak odrediti koliko im se ta djeca sviđaju, koliko imaju povjerenja u njih i bi li se htjeli igrati s njima. Sudionici su odgovarali pomoću skale Likertovog tipa koja je bila prikazana pomoću sličice palca. Npr. *palac prema dolje* označavao je najnegativniji stav, a *palac prema gore* najpozitivniji stav. Ukupni rezultat formira se prosjekom sva tri odgovara, s time da veći rezultat označava pozitivniji stav prema vanjskoj grupi.

Kao implicitna mjera stava koristila se ilustracija „udaljenosti djeteta“. Sudionicima su prikazane dvije scene (npr. gledalište kina/kazališta). U jednoj sceni u gledalištu sjedi dijete pripadnik vanjske grupe, a u drugoj pripadnik vlastite grupe. Zadatak djeteta je odrediti gdje želi sjesti, u oba slučaja. Konačni rezultat formiran je kao razlika

udaljenosti sjedenja između pripadnika vlastite i vanjske grupe pri čemu viši rezultat označava veću pristranost prema vlastitoj grupi.

4. Socijalna distanca prema pripadnicama vanjske grupe

Sudionicima je predstavljeno dijete/pripadnik vanjske grupe istog spola s kojom sudionik može biti blizak na različite načine. Sudionik odabire stupanj bliskosti koji je spreman ostvariti s pripadnikom vanjske grupe (na primjer živjeti u istoj ulici, rješavati zadatke zajedno, biti najbolji prijatelj, itd). Svaki negativan odgovor, odnosno, nespremnost na bliskost, boduje se jednim bodom. Viši rezultat označava veću socijalnu distancu prema vanjskoj grupi.

Postupak

Istraživanje je provedeno u sklopu međunarodnog projekta („Helping Kids! Promoting Positive Intergroup Relations and Peacebuilding in Divided Societies“; voditeljica dr.sc. Laure Taylor, Queen's University Belfast). Instrumenti su već ranije korišteni u različitim drugim višetničkim kontekstima (npr. Sjeverna Irska, Makedonija, Kosovo, Izrael) na djeci jednake dobi (npr. Maloku, 2019; Shamo-Nir i Razpurker-Apfeld, I., 2018 i Taylor i sur., 2020). Za provedbu istraživanja dobivene su suglasnosti ravnatelja škola te su zatim kontaktirani učitelji pojedinih razreda. Uz pomoć učitelja, roditelje se informiralo o istraživanju kako bi potpisali suglasnosti za sudjelovanje svoje djece u istraživanju. Roditelji su informirani o relevantnim informacijama o istraživanju te su popunili obrazac za suglasnost sudjelovanja djeteta u istraživanju s nekoliko demografskih pitanja. Djeca čiji su roditelji potpisali suglasnost, a koja su i sama pristala sudjelovati u istraživanju, popunjavala su niz zadataka i odgovarala na različita pitanja. Prikupljanje podataka provedeno je individualno, korištenjem interaktivnog prijenosnog računala osjetljivog na dodir i korištenjem Qualtrics softvera. Prikupljanje podataka djeci je bilo prezentirano kao niz igrica. Navedeni materijali, odnosno igrice, prilagođene su s obzirom na dob sudionika na način da su svi zadaci bili prikazani pomoću sličica i fotografija. Tako npr. čestice za mjerenje stava i socijalne distance prema vanjskoj grupi nisu oblikovane u rečenicama, već su prikazane pomoću sličica. U zadacima su sudionici kategorizirali različite nacionalne simbole, izrazili vlastitu preferenciju različitih nacionalnih simbola i slika, ispitani su njihovi stavovi prema pripadnicima vanjske grupe i njihova socijalna distanca (vidi Privitak 1).

Rezultati

Testiranje preduvjeta za korištenje parametrijskih postupaka

Kolmogorov-Smirnovljevim testom provjeren je normalitet distribucija sljedećih varijabli: prepoznavanje i preferiranje različitih nacionalnih identifikacijskih znakova, stavovi prema vanjskoj grupi, socijalna distanca prema vanjskoj grupi te udaljenost sjedenja. Pokazalo se da distribucije svih varijabli statistički značajno odstupaju od normalne ($p < .01$), osim varijable prepoznavanja različitih nacionalnih simbola. Ipak, analizom indeksa asimetričnosti i spljoštenosti, vidljivo je kako se apsolutne vrijednosti indeksa asimetričnosti nalaze u intervalu od 0.30 do 1.44, a indeksa spljoštenosti u intervalu od 0.24 do 1.85. Kline (2005) navodi da ukoliko su apsolutne vrijednosti indeksa asimetričnosti manje od tri, a indeksa spljoštenosti manje od deset distribucija se može smatrati normalnom. Iz Tablice 1 vidljivo je kako su indeksi asimetričnosti i spljoštenosti rezultata na svim varijablama manji od tih vrijednosti.

Levenovim testom homogenosti varijance pokazalo se kako su varijance svih varijabli osim varijable socijalne distance u cjelini homogene ($p > .05$). Za varijablu koja se odnosi na socijalnu distancu Levenov test je značajan ($p < .05$), što bi značilo da preduvjet o homogenosti varijance nije zadovoljen. Međutim, prema Fieldu (2013) kod K-S testa (i drugih testova normaliteta), kada je veličina uzorka velika, a postoje male razlike u varijancama grupa Levenov test se može pokazati značajnim. Pearson i Hartley (1954; prema Field, 2013) navode da je moguće koristiti parametrijske postupke ukoliko niti jedan omjer varijance ne prelazi tri. Na temelju uvida u vrijednosti indeksa asimetričnosti i spljoštenosti, može se reći da su zadovoljeni preduvjeti za korištenje parametrijskih postupaka u daljnjoj obradi rezultata.

Deskriptivna analiza i indeksi asimetričnosti i spljoštenosti s obzirom na status

U Tablici 2 prikazani su rezultati deskriptivne analize i indeksi asimetričnosti i spljoštenosti varijable prepoznavanja nacionalnih znakova (N=54 za manjinu; N=100 za većinu), preferiranja nacionalnih znakova (N=55 za manjinu; N=100 za većinu), stava prema vanjskoj grupi (N=54 za manjinu; N=100 za većinu), socijalne distance prema vanjskoj grupi (N=54 za manjinu; N=100 za većinu), udaljenosti sjedenja od vanjske grupe (N=54 za manjinu; N=100 za većinu).

Tablica 2*Deskriptivni podaci i provjera asimetričnosti i spljoštenosti rezultata*

	<i>N</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>IA</i>	<i>IS</i>
Prepoznavanje nacionalnih znakova	154	4,00	18,00	13,15	2,72	-0,485	0,242
Preferiranje nacionalnih znakova	154	2,00	10,00	6,83	2,071	-0,408	-,607
Stav prema vanjskoj grupi	154	00,00	9,00	6,55	1,961	-1,110	1,852
Socijalna distanca prema vanjskoj grupi	154	00,00	4,00	0,76	1,172	1,443	0,972
Udaljenost sjedenja od vanjske grupe	154	-7,00	7,00	0,53	2,164	0,910	3,782

Napomena: N = broj sudionika, M = aritmetička sredina, SD = standardna devijacija, Min = minimalna postignuta vrijednost skale, Max = maksimalna postignuta vrijednost skale, IA = indeks asimetričnosti, IS = indeks spljoštenosti

Aritmetičke sredine prikazane u Tablici 2 ukazuju na to kako svi sudionici prepoznaju i preferiraju vlastite nacionalne identifikacijske znakove, što pokazuju odgovori iznad srednje vrijednosti teorijskog raspona. Dakle, od ukupno 18 nacionalnih simbola, sudionici su prosječno prepoznali 13 različitih simbola. Osim toga, od 10 parova nacionalnih simbola (10 hrvatskih, 10 srpskih), djeci se prosječno sviđalo oko 7 simbola koji pripadaju djetetovoj nacionalnoj skupini. Nadalje, sudionici imaju pozitivne stavove prema vanjskoj grupi te je na mjeri socijalne distance i mjesta sjedenja vidljivo da je izražena niska socijalna distanca prema vanjskoj grupi te je udaljenost mjesta sjedenja također niska.

Razlike u prepoznavanju i preferiranju različitih nacionalnih identifikacijskih znakova; u stavovima prema vanjskoj grupi te socijalnoj distanci prema vanjskoj grupi i udaljenosti sjedenja s obzirom na status i dob

Sudionici su u svim varijablama podijeljeni prema razredima (četiri razreda) te je tako složena analiza varijance bila formirana 2*4 (2 statusa – manjina i većina, 4 razreda – 1., 2., 3. i 4. razred).

Kako bi se ispitale razlike u prepoznavanju nacionalnih znakova s obzirom na grupni status i dob, izračunata je složena analiza varijance. Rezultati (koji su vidljivi u Tablici 3) pokazuju kako postoji statistički značajna razlika u prepoznavanju nacionalnih znakova s obzirom na dob.

Tablica 3

Složena analiza varijance za prepoznavanje nacionalnih znakova

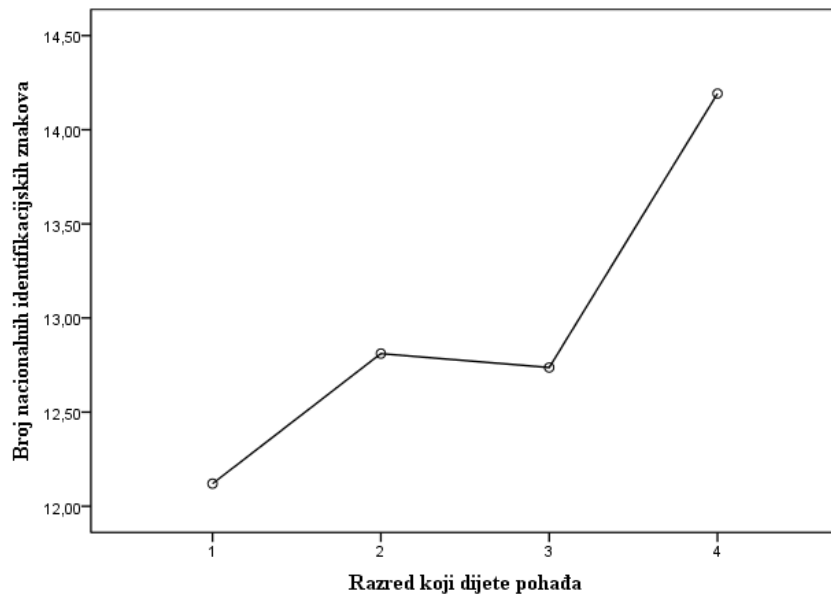
	<i>F</i>	<i>Ss</i>	<i>p</i>	η^2
Status	1,301	1	,256	,009
Dob	3,844	3	,011*	,074
status*dob	0,158	3	,924	,003

Napomena: F – F-omjer; ss – stupnjevi slobode, ** $p < .01$, * $p < .05$, η^2 - kvadrirani eta (veličina učinka)

Pronađena razlika ($F = 3,844$, $p < .05$) dodatno je istražena Scheffeovim post hoc postupkom te je utvrđeno da djeca u četvrtom razredu ($M = 14,12$, $SD = 0,408$) bolje prepoznavaju nacionalne znakove (Slika 1) od prvih razreda ($M = 12,1$, $SD = ,537$). No nije utvrđena statusna razlika, kao ni interakcija statusa i dobi.

Slika 1

Prepoznavanje nacionalnih identifikacijskih znakova s obzirom na razred koji dijete pohađa

Rezultati složene analize varijance preferiranja nacionalnih identifikacijskih znakova ($F=24,334$, $p<.01$) ukazuju da većinska skupina ($M=7,42$, $SD=1,782$) preferira značajno veći broj vlastitih nacionalnih identifikacijskih znakova (Slika 2) od manjinske skupine ($M=5,75$, $SD=2,136$). Nije utvrđena dobna razlika, kao ni interakcija statusa i dobi (Tablica 4).

Tablica 4

Složena analiza varijance za preferiranje nacionalnih znakova

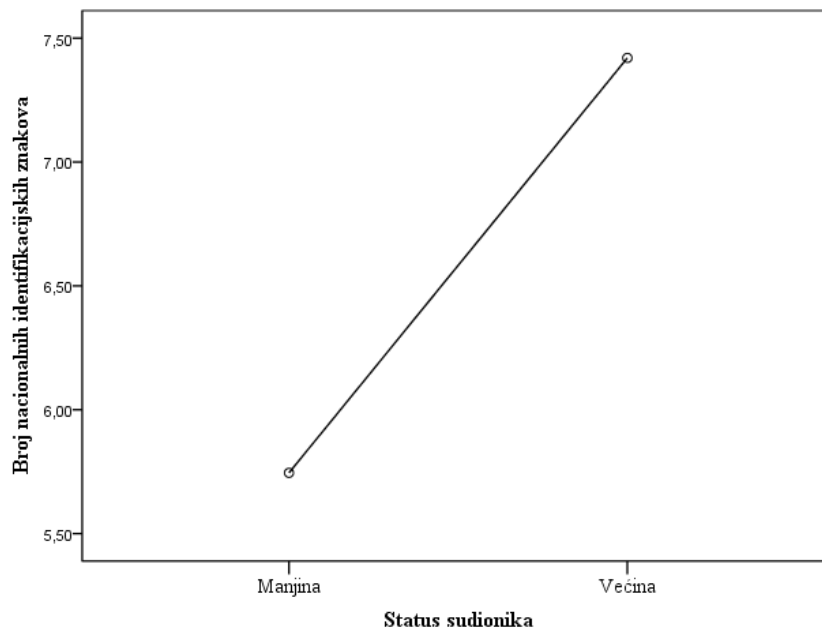
	<i>F</i>	<i>ss</i>	<i>p</i>	η^2
Status	24,334	1	,00**	,144
Dob	1,491	3	,219	,03
status*dob	0,432	3	,730	,009

Napomena: *F* – *F*-omjer; *ss* – stupnjevi slobode, ** $p<.01$, * $p<.05$, η^2 - kvadrirani eta (veličina učinka)

Slika 2

Preferiranje nacionalnih identifikacijskih znakova s obzirom na status sudionika

Također, rezultati složene analize varijance za varijablu stav prema vanjskoj grupi ($F= 7,601$, $p<.01$), kao direktna mjera stava, ukazuju da manjinska skupina ($M= 7,11$, $SD= 1,633$) ima značajno pozitivnije stavove prema vanjskoj grupi (Slika 3) od većinske skupine ($M= 6,24$, $SD= 2,06$). Nije utvrđena dobn razlika, kao ni interakcija statusa i dobi (Tablica 5).

Tablica 5

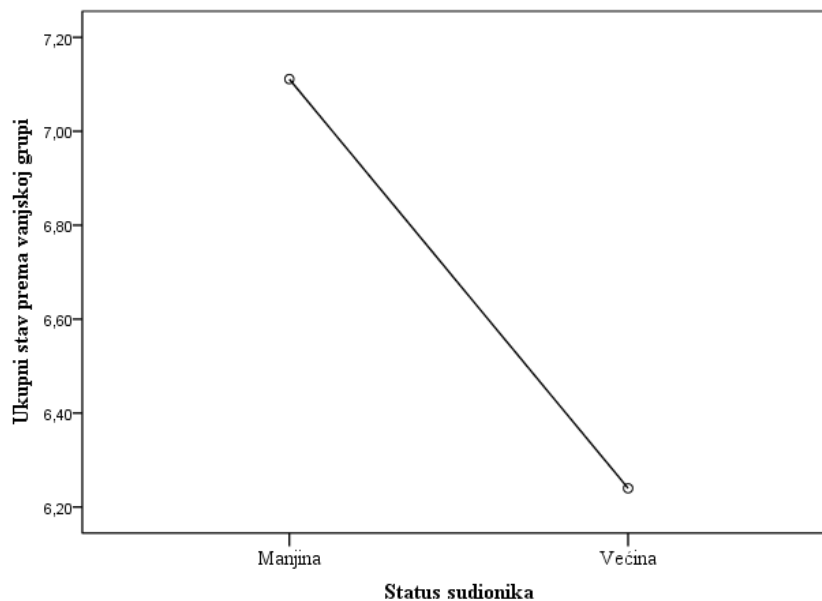
Složena analiza varijance za stav prema vanjskoj grupi (direktna mjera)

	F	ss	p	η^2
Status	7,601	1	,007**	,05
Dob	0,699	3	,554	,014
status*dob	2,190	3	,092	,044

Napomena: F – F -omjer; ss – stupnjevi slobode, ** $p<.01$, * $p<.05$, η^2 - kvadrirani eta (veličina učinka)

Slika 3

Stav prema vanjskoj grupi s obzirom na status sudionika

Kao implicitna mjera stava korištena je varijabla udaljenosti sjedenja za koju, za razliku od direktne mjere stava prema vanjskoj grupi, nije dobivena statistički značajna razlika ni s obzirom na dob ni status, kao niti interakcija (Tablica 5).

Tablica 5

Složena analiza varijance za udaljenost sjedenja (implicitna mjera)

	<i>F</i>	<i>Ss</i>	<i>p</i>	η^2
Status	0,669	1	,415	,005
Dob	1,489	3	,220	,030
status*dob	0,490	3	,690	,010

Napomena: *F* – *F*-omjer; *ss* – stupnjevi slobode, **p<.01, *p<.05, η^2 - kvadrirani eta (veličina učinka)

Osim toga, rezultati analize varijance za socijalnu distancu ($F= 6,081$, $p<.05$) ukazuju da većinska skupina ($M= 0,91$, $SD= 1,28$) izražava veću socijalnu distancu (Slika 4) od manjinske ($M= 0,48$, $SD= 0,885$). Nije utvrđena dobna razlika, kao ni interakcija statusa i dobi (Tablica 7).

Tablica 7

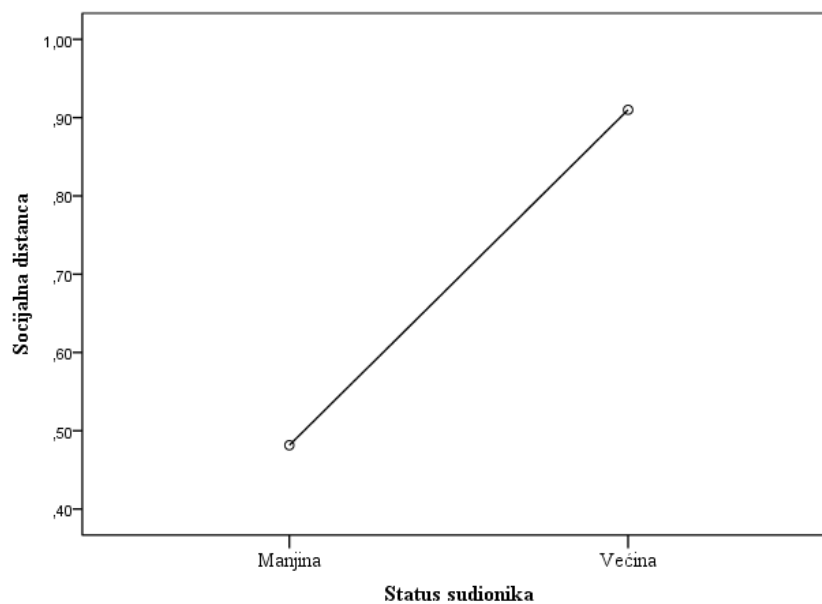
Složena analiza varijance za socijalnu distancu

	<i>F</i>	<i>ss</i>	<i>p</i>	η^2
Status	6,081	1	,015*	,041
Dob	2,592	3	,055	,051
status*dob	0,417	3	,741	,009

Napomena: F – F-omjer; ss – stupnjevi slobode, ** $p < .01$, * $p < .05$, η^2 - kvadrirani eta (veličina učinka)

Slika 4

Socijalna distanca prema vanjskoj skupini s obzirom na status sudionika

Rasprava

Istraživanje je imalo za cilj istražiti ulogu dobi i grupnog statusa (manjina/većina) u prepoznavanju i preferiranju različitih nacionalnih identifikacijskih znakova (npr. nacionalni simboli), stavova prema pripadnicima vanjske grupe i razini socijalne distance kod djece osnovnoškolske dobi koja žive na istoku Hrvatske (grad Vukovaru i općina Dalj).

Prepoznavanje nacionalnih znakova

Na temelju rezultata ranijih istraživanja (npr. Connolly i sur., 2002) pretpostavljalo se da postoji statistički značajna razlika u prepoznavanju različitih nacionalnih identifikacijskih znakova između djece različite dobi te između različitih nacionalnih skupina. Pretpostavljalo se da će starija djeca prepoznavati veći broj vlastitih nacionalnih identifikacijskih znakova od mlađe djece jer se porastom dobi sve češće nacionalni simboli i jezik koriste kao znakovi pripadnosti grupi pojedinca što može dovesti do pristranosti prema članovima vlastite grupe (Aboud, 2003; Jahoda i Harrison, 1975., Kinzler i sur., 2009). Osim toga, pretpostavljalo se da će pripadnici manjine prepoznavati veći broj vlastitih nacionalnih identifikacijskih znakova od pripadnika većine jer se njihova svijest o kulturnim događajima i simbolima povezana s određenim zajednicama produbljuje (Connolly i sur., 2002) te pruža osnovu za teoriju da djeca počinju definirati sebe u odnosu na njihovo članstvo u određenim skupinama (i također svoje razlikovanja od drugih).

Dobiveni rezultati u našem istraživanju pokazali su kako su sudionici u dobi od šeste godine (i većina i manjina) bili svjesni simbola koji služe kao oznake dviju nacionalnih skupina jer su prepoznavali veći broj nacionalnih simbola od prosjeka. Dakle, naši sudionici, djeca koja žive u nacionalno mješovitim zajednicama, bila su svjesna različitih nacionalnih simbola svoje, ali i vanjske nacionalne grupe. Odnosno, djeca su već u dobi od šest godina znala prepoznati simbole svoje i vanjske nacionalne skupine iz različitih aspekata života poput sporta, jezika, tradicija, religije, tj. utvrđeno je kako sudionici mogu dobro raspoznati koji simboli (npr. grb, zastava, nacionalni ples) pripadaju kojoj nacionalnoj grupi. Budući da je utvrđen utjecaj dobi na prepoznavanje simbola, vidljivo je kako stariji učenici, specifično, oni koji pohađaju četvrti razred osnovne škole, ipak statistički značajno bolje prepoznaju nacionalne simbole nego mlađi učenici. Dobiveno je u skladu s ranijim istraživanjima koja su pokazala kako djeca razvijaju svoj nacionalni identitet kako odrastaju (Connolly i sur., 2002; Taylor, Dautel, i Rylander, 2019), što je u skladu s našim istraživanjem. Neki od mogućih razloga zašto su starija djeca poznavala više simbola su uloga kognitivnog razvoja u raspoznavanju simbola, izloženost medijima i odrastanje u okolini gdje se naglašavaju razlike između skupina, u ovom slučaju između većine i manjine. Osim toga, odvojeni razredi, a i različite smjene za većinsku i manjinsku skupinu (kada manjinska skupina ide prijepodne na nastavu, većinska ide popodne i obrnuto) podržavaju razlikovanje istih, barem u osnovnim aspektima kao što je npr. pismo (ćirilica i latinica) te su stariji zbog znanja i konteksta prepoznavali veći broj simbola.

Iako su i djeca većine i manjine bila svjesna simbola vanjske grupe, nije dobivena statistički značajna razlika između većine i manjine u prepoznavanju nacionalnih znakova. Budući da nije dobivena statistički značajna razlika u prepoznavanju nacionalnih znakova s obzirom na status prva postavljena hipoteza djelomično je potvrđena. Pretpostavljajući da su i većina i manjina jednako izloženi informacijama izvana to može biti jedan od razloga zašto se ne razlikuju u prepoznavanju nacionalnih znakova, što je u skladu s razvojnom teorijom socijalnog identiteta koja sugerira da se diferencijacija socijalnih kategorija kod djece temelji i iskustvenim putem i primanjem informacija iz okoline (Nesdale i sur., 2005).

Preferiranje nacionalnih znakova

Na temelju rezultata nekih ranijih istraživanja (npr. Oppenheimer i Midžić, 2011, Reizabal i Ortiz, 2011) pretpostavljalo se da postoji statistički značajna razlika u preferiranju različitih nacionalnih identifikacijskih znakova između djece različite dobi te između različitih nacionalnih skupina. Rezultati istraživanja na albanskim i srpskim sudionicima ukazuju da djeca obje skupine pokazuju veću sklonost prema vlastitoj nacionalnoj zastavi što su starija (Maloku, 2019). Stoga se u našem istraživanju pretpostavljalo da će starija djeca, za razliku od mlađe, preferirati veći broj nacionalnih identifikacijskih znakova. Osim toga, prema istraživanju Reizabal i Ortiz (2011) na baskijskoj i baskijsko-španjolskoj djeci u dobi od 7 i 11 godina pretpostavljalo se da će pripadnici manjine preferirati veći broj vlastitih nacionalnih identifikacijskih znakova od pripadnika većine jer je dobiveno da su starija baskijska djeca pokazivala veću nacionalnu identifikaciju od baskijsko-španjolske djece iste dobi, što znači da je za navedenu manjinu nacionalna identifikacija važnija.

Nisu utvrđene dobne razlike u preferiranju nacionalnih znakova. Dakle, sudionici neovisno o dobi preferiraju nacionalne znakove vlastite nacionalne grupe. To nije u skladu s rezultatima ranijeg istraživanja (npr. Maloku, 2019) prema kojima starija djeca imaju veću sklonost prema vlastitim nacionalnim simbolima. Kao i u istraživanju provedenom na djeci albanske i srpske nacionalnosti, i u našem su istraživanju djeca pokazala veće preferiranje vlastite nacionalne zastave, no za razliku od ranije navedenog istraživanja, to je pronađeno kod djece svih dobnih skupina, odnosno ta preferencija nije rasla s dobi. Jedan od razloga zašto preferencija nije rasla s porastom dobi može biti zbog efekta jednostavne izloženosti (Zajonc, 1968). Tako su djeca preferirala one znakove kojima su izloženiji, odnosno s kojima se više susreću, bez obzira koja je nacionalna oznaka u pitanju. Tako je manjinska skupina preferirala one znakove kojima je izloženija, odnosno znakove većinske skupine. Uz to, moguće je da je

manjinska skupina davala socijalno poželjne odgovore zato što je više birala znakove većinske skupine, nego znakove koji predstavljaju manjinsku skupinu. Osim toga, Nesdale (2004) ne pretpostavlja porast ili pad preferencije vlastite skupine s obzirom na dob. Uzimajući u obzir motivacijsku ulogu koju preferencija vlastite skupine ima, malo je vjerojatno da će doći do porasta ili nestanka preferiranja s razvojem kognitivnih sposobnosti (Tomašić, 2011).

Nadalje, utvrđeno je kako pripadnici većine pokazuju veće preferiranje nacionalnih znakova od manjine. Ovaj nalaz je zanimljiv po tome što nije u skladu s nekim ranijim istraživanjima (Maloku, 2019). Iako su prethodna istraživanja pokazala da manjine više preferiraju svoje nacionalne znakove u smislu održavanja tradicije i da budu prepoznati kao određena zajednica (Kosanović, 2003), u ovom istraživanju je dobiveno da većina više preferira svoje nacionalne znakove. Teorija socijalnog identiteta može objasniti različite razvojne obrasce koji su vidljivi kod djece (Clay i Barrett, 2011), no ova teorija ima svoja ograničenja u objašnjavanju povezanosti nacionalne identifikacije s npr. preferiranjem nacionalnih simbola. Može se pretpostaviti da su preferencije djece potaknute vanjskim izvorima informacija o nacionalnim grupama, a ne procesima socijalnog identiteta jer prema razvojnoj teoriji socijalnog identiteta društvene motivacije i okolni kontekst ili događaji mogu utjecati na razvoj nacionalnog identiteta djece (Nesdale i sur., 2005). Tako je možda većinska skupina više izložena vanjskim informacijama od obitelji, iz škole ili putem medija, gdje je često naglašeno njegovanje vlastitih nacionalnih znakova.

Stavovi prema vanjskoj grupi

Uzimajući u obzir međuetničke odnose, u ovom istraživanju se pretpostavljalo da postoji statistički značajna razlika u stavovima prema vanjskoj grupi između djece različite dobi te između različitih nacionalnih skupina. Također pretpostavljalo se da će starija djeca imati negativniji stav prema vanjskoj grupi jer je istraživanje Rutland i Killen (2015) dobilo da su mala djeca vrlo rano svjesna razlika između svoje i vanjske grupe, dok se polako tijekom djetinjstva i adolescencije pojavljuju formirani stavovi. Osim toga, pretpostavljalo se da će pripadnici manjine imati pozitivniji stav prema vanjskoj grupi jer je u istraživanju o stavovima australske djece prema vanjskoj i vlastitoj grupi (Griffiths i Nesdale, 2006) dobiveno da su djeca nacionalne većine (Australci) negativnije vrednovala vanjsku grupu u odnosu na svoju grupu. Navedeno je potvrdilo kasnije istraživanje na ciparskoj djeci (Philippou i Symeou, 2013) u kojem je dobiveno da su ciparska djeca (većina) imala negativne stavove prema turskoj djeci (manjina).

Podsjetimo, dobivena je statistički značajna razlika u stavovima prema vanjskoj grupi s obzirom na status, gdje većinska skupina pokazuje negativniji stav prema vanjskog grupi od manjinske skupine. U istraživanju o stavovima prema vanjskoj i vlastitoj grupi u kojoj su sudjelovala australska djeca dobiveno je da su djeca nacionalne većine negativnije vrednovala vanjsku grupu u odnosu na svoju grupu (Griffiths i Nesdale, 2006). Ovi su rezultati u skladu s teorijom socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 1986). Drugim riječima, djeca svoje međugrupne stavove temelje na međugrupnim odnosima vlastite grupe. Također rezultati potvrđuju i razvojnu teoriju socijalnog identiteta koja podrazumijeva da etničke predrasude ovise o tome u kolikoj se mjeri djeca poistovjećuju sa svojom socijalnom skupinom, o predrasudama koje postoje u društvenoj skupini djeteta te o postojanju sukoba ili natjecanja između vlastite i druge nacionalne skupine (Nesdale i sur., 2005). Stoga je moguće da su stavovi većinske skupine prema manjinskoj negativniji ako navedeni faktori postoje unutar većinske skupine. Nadalje, djeca neće odbijati iskazivati negativne stavove prema drugim etničkim skupinama kada je društvenom normom određeno da su predrasude i pristranost prihvatljive te da se diskriminacija tolerira (Potelj, 2009). Kako i razvojna teorija socijalnog identiteta sugerira, kontekst i procesi socijalizacije utjecajni su čimbenici tijekom djetinjstva koja će, posebno u zemljama koje su iskusile sukobe, vjerojatno spriječiti pojavu pozitivnih stavova prema vanjskoj grupi.

Međutim, nije dobivena statistički značajna razlika u stavovima prema vanjskoj grupi s obzirom na dob. Griffiths i Nesdale (2006) su pak pokazali da pripadnici manjina i u kasnijoj dobi od 12 godina manje konzistentno pokazuju preferenciju svoje skupine, što je vjerojatno posljedica širega društvenog stava da je njihova grupa manje vrijedna. Nadalje, dobiveno je da starija djeca, točnije u dobi od 11 godina imaju negativnije stavove prema vanjskoj grupi, što se u našem istraživanju nije potvrdilo. Jedno od mogućih objašnjenja je što su afektivna stanja dominantan faktor kod djece predškolske dobi u kontekstu sukoba među grupama. Npr. u dobi između druge i šeste godine negativni afekti dominiraju, što rezultira jakim neugodnim emocijama prema pripadnicima neprijateljske grupe (Teichman i Bar-Tal, 2008; prema Tomašić, 2011). Daljnjim razvojem, tijekom rane adolescencije (od desete godine na dalje) može doći do daljnjeg porasta neprijateljstva prema vanjskoj grupi zbog utjecaja identiteta (Teichman i Bar-Tal, 2008; prema Tomašić, 2011). Drugim riječima, moguće je da je većinska skupina zbog konteksta sukoba imala formiran negativan stav prema vanjskoj grupi već u prvom razredu. Nadalje, taj će se stav mijenjati tek u višim razredima osnovne škole te zbog toga taj porast negativnih stavova prema vanjskoj grupi nije vidljiv u nižim razredima.

Što se tiče implicitne mjere stava, odnosno odabrane udaljenosti sjedenja od vanjske grupe, zanimljivo je kako nije utvrđena razlika sudionika, pripadnika manjine i većine u

implicitnoj mjeri stavova, odnosno u mjeri udaljenosti sjedenja. Jedan od razloga može biti što su djeca općenito htjela biti bliža drugom djetetu, bez obzira na status djeteta koje već sjedi. S druge strane, ona djeca koja su odabrala sjediti na udaljenijem mjestu, npr. u sredini ili na drugom kraju, odabrala su to mjesto bez obzira na status djeteta koje već sjedi, već s obzirom na mjesto sjedenja, što u konačnici opet daje jednak rezultat kao kod one djece koja su odabrala sjediti bliže djetetu. Ne postoji teorijska podloga udaljenosti sjedenja od vanjske skupine, no može se pretpostaviti da su karakteristike ličnosti utjecale na odabir sjedenja. Drugim riječima da su ona djeca koja su ekstrovertiranija sjedila bliže, a da su introvertiranija sjedila dalje bez obzira na status djeteta koje već sjedi u prostoriji. No ove pretpostavke ne treba generalizirati jer su potrebna dodatna istraživanja kako bi se ispitali motivacijski faktori u pozadini odabira.

Socijalna distanca prema vanjskoj grupi

Očekivali smo da postoji statistički značajna razlika u izražavanju socijalne distance prema vanjskoj grupi između djece različite dobi te između različitih nacionalnih skupina. Pretpostavljalo se da će starija djeca imati veću socijalnu distancu prema vanjskoj grupi jer istraživanje međugrupnih odnosa provedeno na različitim etničkim grupama (Teichman, 2001) ukazuje na pogoršanje međugrupnih odnosa u kontekstima u kojima postoji određena vrsta sukoba. Osim toga, pretpostavljalo se da će pripadnici manjine imati manju socijalnu distancu prema vanjskoj grupi jer pripadnici manjinske skupine nastoje razviti bolji i tolerantniji odnos s dominantnom grupom (Kosanović, 2003).

Većinska skupina pokazivala je statistički značajno veću socijalnu distancu prema vanjskoj grupi, što potvrđuju prethodna istraživanja (Kosanović, 2003; Triandis i Triandis, 1960; prema Pehlić, 2019) da pripadnici manjinske skupine imaju namjeru razvijati tolerantniji i bolji odnos s dominantnom grupom te se može pretpostaviti da je to razlog zbog čega je izražavanje socijalne distance manjine prema vanjskoj grupi bilo manje. Osim toga, u istraživanju socijalne distance prema vanjskoj grupi (Romi i Nijemci) na hrvatskoj djeci dobiveno je da su višu razinu socijalne distance djeca iskazala prema romskoj djeci. Uz to, rezultati su pokazali utjecaj percipirane razredne norme isključivanja na razinu socijalne distance prema toj skupini. Djeca koja su imala ranije ostvaren odnos s Nijemcima iskazala su manje razine socijalne distance prema Nijemcima (Tomašić Humer i Milić, 2016). Norme predstavljaju prikladne stavove, ponašanja i vjerovanja člana određene grupe (Nesdale, 2011). Utvrđeno je da dolazi do porasta predrasuda prema vanjskoj skupini ukoliko u skupini postoji norma isključivanja (Monteiro, França i Rodrigues, 2009; Nesdale i sur., 2005), u ovom slučaju

porasta socijalne distance prema vanjskoj grupi. Nadalje, prema hipotezi kontakta (Allport, 1954), kontakt s vanjskom skupinom načelno dovodi do boljih međugrupnih odnosa, odnosno do smanjenja socijalne distance prema vanjskoj grupi (Mihić i Mihić, 2004; Pettigrew, 1998; Zervoulis i Lyons, 2002). Budući da naši sudionici pohađaju segregirane razrede, što znači da je većinska skupina odvojena od manjinske skupine, razumljivo je da je među njima kontakt smanjen.

S druge strane, nije dobivena dobna razlika u socijalnoj distanci prema vanjskoj grupi, što potvrđuju istraživanja međuetničkih odnosa koja ponekad ukazuju na dobnu stagnaciju u dobi od 11 godina (Gallagher i Cairns, 2011; Reizábal i Ortiz, 2011).

Ograničenja

U provedenom istraživanju postoji nekoliko ograničenja. Prvo, nadopunjujući prethodna istraživanja, mogao bi biti uključen 'neutralni' skup simbola. Na primjer, Gallagher i Cairns (2011) uključuju škotske i njemačke simbole kao neutralne društvene kategorije za usporedbu s nacionalnom (britanskom/irskom) identifikacijom djece, koja bi imala svrhu kontrolnih simbola. Tako bi i u našem istraživanju mogao biti uključen skup npr. španjolskih simbola kako bi se ispitalo razlikovanje u preferiranju, stavovima i ostalim mjerenim varijablama između vanjske skupine koja je manjina i neutralne vanjske skupine. Osim toga, uvođenjem neutralne skupine bi se mogli vidjeti međuetnički odnosi prema vanjskoj grupi s kojom je većinska grupa bila u sukobu, u usporedbi s vanjskom grupom koja nije imala povijest sukoba s većinskom grupom. No važno je i da ta neutralna vanjska skupina djeci bude poznata kako bi ju mogli procijenjivati, a ne skupina o kojoj nemaju određeno predznanje. Kada bi se uključila dodatna neutralna skupina, važno je paziti da se sudionike ne zasiti česticama kako samo istraživanje ne bi trajalo predugo.

Drugi nedostatak je to što su sudionici morali kategorizirati sve slike/fotografije, odnosno, nisu imali mogućnost dati odgovor „ne znam“. Međutim dodavanje mogućnosti "ne znam" pružilo bi jasniju fleksibilnost, odnosno jasnoću u razlikovanju onih simbola koji su razvrstavani pukom slučajnošću. Osim toga, sudionike bi se moglo pitati jesu li ikad vidjeli slike poput prikazanih i u kojim kontekstima. Time bi se procijenilo osnovno poznavanje kojim bi pokušali razdvojiti usmjerenost nacionalne svijesti (internalizirano) i izloženost simbolima u društvenom kontekstu.

Treće, s obzirom na to da je u ovom istraživanju ispitana uloga dobi, buduća istraživanja bi se trebala usmjeriti na procjenu relativnog utjecaja različitih uzročnika

socijalizacije - kao što su vršnjaci, obitelj, škola i mediji - na međugrupne odnose. Navedeno bi se moglo ispitati kvalitativnom metodom na način da se djecu pitaju pitanja na temu komunikacije s roditeljima o vanjskim skupinama, izloženosti i vidljivosti nacionalnih sukoba u medijima koje djeca prate te međuetničkih odnosa u školi, na nastavi i sl.

Konačno, jedan od ozbiljnijih ograničenja je i veličina uzorka. U istraživanju je sudjelovalo samo 155 djece, a važno je navesti i kako postoji veliki nerazmjer u veličini većinskog i manjinskog uzorka. Uz to, uzorak je bio prigodan te na taj način nije reprezentativan jer bi se uključivanjem većeg broja sudionika dobili realniji rezultati. Npr. u istraživanju nisu sudjelovala djeca koja nisu imala suglasnost roditelja, a može se pretpostaviti da su na taj način iz istraživanja isključena djeca čiji roditelji imaju određene stavove prema tematici istraživanja.

Zaključak

Provedeno istraživanje utvrdilo je dobne razlike u prepoznavanju različitih nacionalnih identifikacijskih znakova (npr. nacionalnih simbola) te razlike s obzirom na status u preferiranju različitih nacionalnih identifikacijskih znakova. Tako je s obzirom na dob dobiveno da starija djeca prepoznaju veći broj nacionalnih identifikacijskih znakova od mlađe djece. S obzirom na status dobiveno je da većinska skupina preferira veći broj nacionalnih identifikacijskih znakova u odnosu na manjinsku skupinu. U stavovima prema pripadnicima vanjske grupe i socijalnoj distanci utvrđeno je kako većinska skupina ima negativnije stavove i izražava veću socijalnu distancu prema vanjskog grupi u odnosu na manjinsku skupinu. S druge strane, nisu dobivene značajne razlike u implicitnoj mjeri stava, udaljenosti sjedenja, s obzirom na status i dob. No svakako su potrebna dodatna istraživanja na većem uzorku.

Literatura:

Aboud, F. E. (1988). *Children and prejudice*. Oxford: Basil Blackwell Inc.

Aboud, F. E. (2003). The formation of in-group favoritism and out-group prejudice in young children: Are they distinct attitudes? *Developmental Psychology*, 39(1), 48–60.

<https://doi.org/10.1037/0012-1649.39.1.48>

Abrams, D. i Rutland, A. (2008). The development of subjective group dynamics. U: Levy, S. i Killen, M. (ur.), *Intergroup attitudes and relations in childhood through adulthood*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 47–65.

- Ajdukovic, D., i Biruski, D. C. (2008). Caught between the ethnic sides: Children growing up in a divided post-war community. *International Journal of Behavioral Development*, 32(4), 337–347. <https://doi.org/10.1177/0165025408090975>
- Allport, G. W. (1954.). *The Nature of Prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Anzures, G., Quinn, P. C., Pascalis, O., Slater, A. M., Tanaka, J. W. i Lee, K. (2013). Developmental Origins of the Other-Race Effect. *Current directions in psychological science*, 22(3), 173–178. <https://doi.org/10.1177/0963721412474459>
- Barrett, M. D., Wilson, H. i Lyons, E. (2003). The development of national in-group bias: English children’s attributions of characteristics to English, American and German people. *British Journal of Developmental Psychology*, 21, 193–220. doi:10.1348/026151003765264048
- Barrett, M. i Davis, S. C. (2008). Applying social identity and self-categorization theories to children’s racial, ethnic, national and state identifications and attitudes. U: *Quintana, S. M. i McKown, C. (ur.)*, Handbook of race, racism and the developing child. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 72-110.
- Bourhis, R. Y. (1994). Power, gender and intergroup discrimination: Some minimal group experiments. U: *The Psychology of Prejudice: The Ontario Symposium*, 7, 171-208
- Zanna, M. J. i Olson, J. (ur.), Hillsdale, New Jersey
- Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love or outgroup hate? *Journal of Social Issues*, 55(3), 429-444. doi:10.1111/0022-4537.00126
- Clay, D. i Barrett, M. (2011). National identifications and attitudes towards a “traditional enemy” nation among English children, *European Journal of Developmental Psychology*, 8 (1), 25- 42.

- Connolly, P., Smith, A. i Kelly, B. (2002). *Too Young to Notice? The cultural and political awareness of 3-6 year olds in Northern Ireland*. Preuzeto s: http://www.paulconnolly.net/publications/too_young_to_notice.pdf
- Čilić, L. (1997). Etnička distanca Hrvata i Muslimana u Lašvanskoj dolini poslije rata. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2012). Što određuje međuetničke stavove adolescenata u podijeljenoj zajednici?. *Društvena istraživanja*, 21 (4 (118)), 901-921. <https://doi.org/10.5559/di.21.4.05>
- Doyle, A.-B., Beaudet, J. i Aboud, F. (1988). Developmental patterns in the flexibility of children's ethnic attitudes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 19(1), 3–18. <https://doi.org/10.1177/0022002188019001001>
- Dugandžija, N. Nedorečenost i zavodljivost etničko-nacionalnog sindroma // Etničnost, nacija, identitet: Hrvatska i Europa / Čičak-Chand, Ružica ; Kumpes, Josip (ur.). Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, HSD, 1998. str. 29-45
- Field, A. (2013) *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics: And Sex and Drugs and Rock "N" Roll*, 4th Edition, Sage, Los Angeles, London, New Delhi.
- Gallagher, E. i Cairns, E. (2011.). National identity and in-group/out-group attitudes: Catholic and Protestant children in Northern Ireland. *European Journal of Developmental Psychology*, 8(1), 58 -73. doi: 10.1080/17405629.2010.533977
- Griffiths, J. A., & Nesdale, D. (2006). In-group and out-group attitudes of ethnic majority and minority children. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(6), 735–749. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2006.05.001>
- Jahoda, G. i Harrison, S. (1975). Belfast children: Some effects of a conflict environment. *The Irish Journal of Psychology*, 3(1), 1–19. <https://doi.org/10.1080/03033910.1975.10557616>

- Kinzler, K. D., Shutts, K., DeJesus, J. i Spelke, E. S. (2009). Accent trumps race in guiding children's social preferences. *Social cognition*, 27(4), 623-634. doi:10.1521/soco.2009.27.4.623
- Kline, R. B. (2005). *Methodology in the social sciences. Principles and practice of structural equation modeling (2nd ed.)*. Guilford Press.
- Kosanović, D. (2003). Nacionalni identitet i socijalna distanca studenata hrvatske, bošnjačke i srpske nacionalnosti. Diplomski rad. Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za psihologiju.
- Kolstø, P. (2006). National symbols as signs of unity and division. *Ethnic and Racial Studies*, 29(4), 676-701. doi: <https://doi.org/10.1080/01419870600665409>
- Maloku, E. (2019). The colors that divide: On the 11th anniversary of Kosovo's independence, how do our children now view their own national and ethnic identities? Preuzeto s: <https://prishtinainsight.com/the-colors-that-divide/>
- Maričić, J. (2009). Teorije i istraživanja predrasuda u dječjoj dobi. *Psihologijske teme*, 18 (1), 137-157. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/39921>
- Mertan, B. (2011). Children's perception of national identity and in-group/out-group attitudes: Turkish-Cypriot school children. *European Journal of Developmental Psychology*, 8(1), 74–86. <https://doi.org/10.1080/17405629.2010.533982>
- Mihić V. i Mihić I. (2004.). Quality of Life in Multicultural Regions: Stereotypes of Roma in Serbian School-children. U: *1st International Conference Quality of Life and Psychology, Book of abstracts* (str. 77). Thessaloniki, Greece : Aristotle University of Thessa-loniki
- Monteiro, M. B., França, D. X. i Rodrigues, R. (2009.). The development of intergroup bias in childhood: How social norms can shape children's racial behaviours. *International Journal of Psychology*, 44,29-39. doi:10.1080/00207590802057910

- Nesdale, D. (2001). Language and the development of children's ethnic prejudice. *Journal of Language and Social Psychology*, 20(1-2), 90-110. doi:10.1177/0261927x01020001005
- Nesdale, D. (2004). Social identity processes and children's ethnic prejudice. U: Bennet, M. i Sani, F. (ur.), *The development of social self*. New York: Psychology Press, 219-245.
- Nesdale, D. (2011.). Social groups and children's intergroup prejudice: Just how influential are social group norms? *Anales de psicología*, 27(3), 600-610
- Nesdale, D., Durkin, K., Maass, A. i Griffiths, J. (2005). Threat, group identification, and children's ethnic prejudice. *Social Development*, 14(2), 189-205. doi:10.1111/j.1467-9507.2005.00298
- Nesdale, D., Maass, A., Griffiths, J., & Durkin, K. (2003). Effects of in-group and out-group ethnicity on children's attitudes towards members of the in-group and out-group. *British Journal of Developmental Psychology*, 21(2), 177–192. <https://doi.org/10.1348/026151003765264039>
- Nesdale, D. i Flessner, D. (2001). Social identity and the development of children's group attitudes. *Child Development*, 72(2), 506-517. doi:10.1111/1467-8624.00293
- Oppenheimer, L. & Midzic, E. (2011) National identification and in-group/out-group attitudes with Bosniak and Serbian children in Bosnia. *European Journal of Developmental Psychology*, 8 (1), 43- 57.
- Pehlić, I. (2019). Socijalna distanca među mladima. Centar za napredne studije, Sarajevo
- Pettigrew, T. F. (1998.). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65-85. doi: 10.1146/annurev.psych.49.1.65
- Philippou, S. (2009). What makes Cyprus European? Curricular responses of Greek-Cypriot civic education to 'Europe'. *Curriculum Studies* 41(2):199-223 doi:10.1080/00220270802558406

- Philippou, S. i Symeou, L. (2013). Students' identifications with Cyprus and Europe and their attitudes towards national groups: exploring the links. U: Klonari, A. I., Tatjana Resnik Planinc, T. (ur.), *European identity at the crossroads*, Münster: LIT-Verlag, 30-52
- Potelj, V. (2009). Nacionalni identitet i međuetnički odnosi: usporedba zagrebačkih i vukovarskih učenika osnovnih i srednjih škola. Diplomski rad. Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za psihologiju.
- Reizábal, L. i Ortiz, G. (2011). National identity and in-group/out-group attitudes with Basque and Basque-Spanish children growing up in the Basque Country. *European Journal of Developmental Psychology*, 8, (1), 98-115.
- Rennels, J. L., Kayl, A. J., Langlois, J. H., Davis, R. E. i Orlewicz, M. (2016). Asymmetries in infants' attention toward and categorization of male faces: The potential role of experience. *Journal of Experimental Child Psychology*, 142, 137-57.
- Rutland, A. i Killen, M. (2015). A developmental science approach to reducing prejudice and social exclusion: Intergroup processes, social-cognitive development, and moral reasoning. *Social Issues and Policy Review*, 9(1), 121–154.
<https://doi.org/10.1111/sipr.12012doi:10.1016/j.jecp.2015.09.026>
- Schleicher, K. i Kozma, T. (Ur.), 1992: Ethnocentrism in. Education, Frankfurt a. M.
- Shamoa-Nir, L., i Razpurker-Apfeld, I. (2020). Investigating Stereotypes Among Minority Group Members in Israel: The Role of Ingroup and Outgroup Symbols. *The American Journal of Psychology*, 133(2), 169-180. doi:10.5406/amerjpsyc.133.2.0169
- Slavtcheva-Petkova, V. (2013). "I'm from Europe, but I'm Not European": Television and children's identities in England and Bulgaria. *Journal of Children and Media*, 7, 349–365. doi:10.1080/17482798.2012.740416
- Smith, J. R., & Hogg, M. A. (2008). Social identity and attitudes. U: Crano, W. i Prislín, R. (Ur.), *Attitudes and attitude change* (337-360). New York: Psychology Press

- Stavrinides, P. i Georgiou, N. St. (2011). National Identity and Ingroup-Outgroup Attitudes with Children: The Role of Socio-Historical Settings. *European Journal of Developmental Psychology*, 8(1), 87-97.
- Šlezak, H. i Šakaja, L. (2012). Prostorni aspekti socijalne distance prema Romima. *Hrvatski geografski glasnik*, 74. (1.), 91-109. <https://doi.org/10.21861/HGG.2012.74.01.06>
- Taylor, L. K., Dautel, J., Dautel, J. i Rylander, R. (2020). Symbols and labels: Children's awareness of social categories in a divided society. *Journal of Community Psychology*, 48(5), 1512–1526. <https://doi.org/10.1002/jcop.22344>
- Tajfel, H. (1981). Human Groups and Social Categories: *Studies in Social Psychology*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Tajfel, H. and Turner, J.C. (1986) The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. U: Worchel, S. i Austin, W.G. (Ur.), *Psychology of Intergroup Relation*, Hall Publishers, Chicago, 7-24.
- Taylor, D. M., & Moghaddam, F. M. (1994). *Theories of intergroup relations: International social psychological perspectives* (2nd ed.). Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group.
- Teichman, Y. (2001). The development of Israeli children's images of Jews and Arabs and their expression in human figure drawings. *Developmental Psychology*, 37, 749-776
- Tomašić, J. (2011). Teorijska pitanja i metodološki izazovi u istraživanjima razvoja dječjih etničkih predrasuda. *Ljetopis socijalnog rada*, 18(3), 601-633. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/75438>
- Tomašić Humer, J. i Milić, M. (2017). Socijalna distanca premavršnjacima različitih etničkih grupa – utjecaj percipiranih razrednihnormi i ostvarenog kontakta. *Napredak*, 158 (1-2), 69-83. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/187631>

- Trepte, S., I Loy, L. S. (2017). Social Identity Theory and Self-Categorization Theory. *The International Encyclopedia of Media Effects*, 1–13. doi: 10.1002/9781118783764.wbieme0088
- Turner, J. C. (1999). Some current issues in research on social identity and self-categorization theories. U: Ellemers, N., Spears, R. i Dossje, B.(Ur.), *Social identity: Context, commitment, content* (6–34). Oxford, UK: Blackwel
- Zajonc, R. B. (1968). Attitudinal effects of mere exposure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 9(2), 1–27. <https://doi.org/10.1037/h0025848>
- Zervoulis, K. i Lyons, E. (2002.). Predicting ingroup favouritism and outgroup derogation in a multicultural context: The effects of history representations, group identification, collective self-esteem and intergroup contact. U: *British Psychological Society's Social Psychology Section Conference, Book of Abstracts* (str. 82). UK: Huddersfield.